

**ELOQUENTIA ET ARS RHETORICA CHRISTIANA. PARADIGMA
ACTIVITĂȚII ORATORICE A FERICITULUI AUGUSTIN
ÎN ACTUALITATE**

*Eloquentia et Ars Rhetorica Christiana. The paradigm of the oratory
activity of Blessed Augustine today*

CZU:130.1

Pr. Liviu PETCU

Cercet. III dr. la Institutul de Cercetări Interdisciplinare,
Departamentul Științe Socio-Umane, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași
research III Ph.D. at the Interdisciplinary Research Institute,
Department of Social and Human Sciences, University “Al. I. Cuza”, Iasi
E-mail: patristica10@yahoo.com

Summary. In my article, I would like to point out the fact that Blessed Augustine rejects, in particular, the form that secular literature has adopted under the influence of the second sophistry, with its rattling words and the cult of the form which is too ornamented and artificial. He raised against the excessive search of the literary form, against the abuse of style ornaments, which he considers a vanity which should be eliminated from the Church. Against this argument of the word as a purpose in itself, Augustine states that the Christian orator has a single purpose: the one of assuring the salvation of souls. In this respect, eloquence is useful, but not indispensable. Thus, the Christian preacher can ignore the precepts of traditional rhetoric, which can be useful (truly), but which do not impose themselves.

According to his own experience, the usage of rhetorical rules is useful. He admits the existence of a Christian literature which can serve as a paradigm.

Keywords: eloquence, rhetorica, Blessed Augustine of Hippo, paradigm, homily

**Cultura antică – o cultură în esență literară, fundamentată pe gramatică și retorică.
Nașterea și nivelurile retoricii**

Cultura antică era în esență literară, bazată pe gramatică și retorică. Dacă vrem să înțelegem pe deplin pe Augustin și, în general, pe toți Sfinții Părinți și scrierile lor, trebuie să ne intereseze în mod necesar cultura lor, care se baza pe gramatică și retorică. Acest lucru nu înseamnă că ei nu au stăpânit și alte discipline culturale, sau arte liberale, filozofie, drept, agricultură, arhitectură etc. pe care o persoană învățată trebuia să le cunoască. Idealul antic era omul care știa să vorbească bine și era învățat, adică unul care stăpânea doctrina și avea elocvență. Printre altele, doctrina se referă la aceste arte și științe, în timp ce elocvența se referă la *ars retorica*.

Pe atunci retorica era folosită pe scară largă, existau puține specializări și erau puține școli de filozofie. În școala retorică au făcut „un pic din toate”: pe lângă faptul că au fost inițiați în oratorie, au fost inițiați în studiul filozofiei. Toate acestea arată că retorica a avut o mare importanță, împreună cu gramatica. De exemplu, „puritas” (puritate lingvistică) a fost una dintre principalele calități ale culturii literare, ceea ce a implicat o mare cunoaștere a limbii grecești sau latine. Gramatica a avut, așadar, sarcina de a ajuta la evitarea erorilor de sintaxă și ortografie, dar a necesitat ajutorul retoricii pentru elaborarea ideilor, pentru aranjarea corectă a acestora și pentru a le exprima într-un mod convingător, atrăgător și „ornamentat”.

Dacă primul obiectiv al vorbitorului a fost comunicarea, convingerea a fost imediat pasul următor. În acest sens, retorica a învățat cum să fie persuadați interlocutorii cu discursuri bine structurate. Cu siguranță, discursurile homerice nu au fost construite în conformitate cu o artă sau tehnică elaborată și codificată, ci s-au bazat pe retorica intrinsecă, adică practica rostirii unor discursuri bune pentru a atinge scopul persuasiunii. Din aceste discursuri bine elaborate, au fost

ulterior derivate standarde pentru a face altele mai bune. În acest fel s-a născut retorica adevărată, ca artă care învață câteva principii teoretice și o serie de precepte. Acest moment de reflecție și codificare a normelor a avut loc în Grecia în jurul secolului al V-lea a.Chr., în principal prin opera sofștilor. Democrația în orașele grecești a fost, prin urmare, un stimul pentru a dezvolta o artă care a învățat cum să se vorbească în public. Sofștii au fost primii care au simțit importanța codificării regulilor retoricii. Printre sofști ne putem aminti de Gorgias, născut în Leontini (Sicilia), în jurul anilor 485–480 a.Chr. Pentru Gorgias, a fi retor a constat în a putea convinge judecătorii din instanțe (oratoriu judiciar). Atunci s-a născut retorica pentru a preda mai presus de toate cum să susțină discursuri publice. Această artă, transpusă de Cicero la Roma, a fost apoi asumată de Părinții Bisericii. În orice discurs controversat, era important ca sofștii să câștige. Această tendință a condus la accentuarea tuturor acelor proceduri care vizează obținerea victoriei prin înșelăciune. În acest sens, au apărut „sofismele”, adică acele argumente subtile care au dus cu ușurință la un adevăr fals, dar au permis realizarea obiectivelor stabilite de la început. În acest fel, sofștii nu aveau nici cea mai mică preocupare de a învăța adevărul, dimpotrivă, cel mai adesea, cu scopul de a-i face pe cei care și-au primit învățătura să câștige într-o dispută, au venit să învețe lucruri false. Nu exista nicio îngrijorare morală în ele.

În ceea ce privește stilul retoricii, care se referă îndeaproape la *elocutio*, avem cel puțin trei niveluri în latină:

- a) nivelul umil (genul *humilis*);
- b) nivelul mediu (genul *temperatu*);
- c) nivelul înalt (genul *nobile*).

De asemenea, trebuie spus că funcția acestor niveluri, pe lângă abordarea diferitelor situații alcătuite din diverse categorii de ascultători, este să delecteze și să *miște*, dar acest lucru se întâmplă mai ales în genul *humilis*. Celelalte proceduri sunt rezervate categoriilor mai instruite de oameni. De exemplu, în cazul în care *De Civitate Dei* se adresează unui public de oameni educați, *Enarrationes in Psalmos* se adresează unui public mai larg format din oameni care au un nivel de cultură scăzut. Dar chiar și în aceste cazuri retorica nu este deloc neglijată, deoarece nu lipsesc figurile retorice.

Una dintre regulile cele mai recomandate de retori este tehnica retorică pentru care scriitorul trebuie să aibă grijă să o țină ascunsă și să nu o evidențieze prea mult, pentru că altfel riscă *affectatio*, adică riscă o utilizare exagerată a diverse dispozitive retorice. Deci, trebuie să existe artă, dar trebuie să pară naturală și spontană. Expertul orator recurge la toate procedeele retorice fără să fie observat, spre deosebire de acei scriitori care nu au atins această abilitate de a camufla toată țesătura retorică pe care au construit-o. Acest lucru ne face să înțelegem că Augustin a fost cu adevărat un mare maestru al retoricii, mai ales pentru capacitatea sa de a ascunde diferitele tehnici retorice.

Retorica antică, pe lângă cele trei părți - *inventio*, *dispositio* și *elocutio* – avea și alte două părți, și anume *Memoria* și *Actio*, care erau foarte importante în Antichitate. Prin *memoria* se învățau tehnicile memorării pentru învățarea susținerii de discursuri în curți fără a citi, în timp ce prin *actio* se învăța cum să se recite un discurs. Printre altele, *actio* mai însemna și predarea limbajului corpului (gesturi și expresii faciale) cu scopul de a prezenta discursul în cel mai bun mod posibil¹.

Utilizarea termenului de „eloquentia” în Antichitate și conotațiile lui. Poziția lui Augustin și a unor scriitori creștini contemporani vizavi de „ars rhetorica”

În cele ce urmează, vom utiliza termenul „eloquentia” cu același înțeles cu care îl utilizau Fericitul Augustin și contemporanii săi. Aceștia foloseau termenul cu înțelesul lui denotativ, nu doar în oratorie, ci și în literatura scrisă. În această privință, literatura clasică era mult mai

¹ Nello Cipriani, *Retorica. Elocutio*, Corso di Patrologia, mss., L’Istituto Patristico Augustinianum, Roma, 2019, p. 3-5 sqq.

apropiată de limba vorbită decât în prezent, iar dezvoltarea pe care o remarcăm în perioada târzie a Imperiului și-a avut rădăcinile în perioada clasică.

„Eloquentia”², educația literară, ocupau un loc mai însemnat în Antichitatea târzie (și, într-o anumită măsură, deja, în perioadele clasice) decât în societatea noastră care este mult mai clar diferențiată și mult mai axată pe tehnică și aspectele materiale. Pentru Augustin și contemporanii săi, prin „vir eloquentissimus” se înțelegea un bărbat cultivat care absorbise cultura epocii sale și o exprima prin modul în care își trăia viața.

În secolele al IV-lea și al V-lea p.Chr. se poate remarca utilizarea exagerată și aproape puerilă a discursului deosebit de elegant. Deși această exagerare le era străină grecilor din perioada clasică și romanilor din timpul Republicii, se poate afirma totuși că întreaga gândire și viața culturală a Antichității aveau o orientare predominantă spre literatură³.

Puterea cuvântului rostit a fost conștientizată pentru prima dată în democrația ateniană unde oratoria juca un rol decisiv în adunările civice și justiție. Astfel, Isocrate și sofistii au plasat idealul omului elocvent în centrul unui sistem de educație care avea să domine timp de secole Antichitatea greacă și romană. Retorica „a supraviețuit îndelung democrației ateniene și a găsit un nou domeniu de aplicare, deși de un alt fel, la curțile prinților elenistici și în cercurile științifice elenistice. În Republica romană, elocvența și-a recăpătat domeniul de aplicare în adunările civice, Senat, Forum și curțile de justiție, dar, până la urmă, și aici a fost interzisă în viața politică și, cum se întâmplase în Grecia cu secole înainte, a fost izgonită în sălile de întruniri, întâlnirile oficiale și cercurile literare. În perioada târzie a Imperiului Roman, viața literară se manifesta mai ales în saloane literare, unde se rosteau discursuri epidictice și se declamau poeme și proză. De asemenea, a mai înflorit și în viața oficială a societății, unde panegiricele și necrologurile erau rostite de către retori și alți filologi de profesie. În aceste cercuri, limitele care separă vorbirea îngrijită și literatura scrisă tindeau să se estompeze tot mai mult. Creștinismul oferea noi posibilități pentru «eloquentia» cuvântului rostit în omilii și pentru catehizare și cuvântului scris din epistolele pastorale, din apologii și textele teologice și moralizatoare”⁴.

Elocvența trebuie definită începând de la sfârșitul ei, de la unul dintre scopurile acesteia, anume persuasiunea, deoarece în realizarea acestui scop capătă trăsăturile unui discurs bun. De fapt, estetica clasică leagă indisolubil frumusețea și funcționalitatea.

Studiul artei oratorice (ῥητορικὴ τέχνη) avea scopul de a-l învăța pe tânărul membru al cetății „să țină discursuri cât mai frumoase, care să încite mintea ascultătorilor și să le trezească sentimentele cele mai puternice”⁵.

Augustin moștenește această viziune de la Cicero și și-o însușește. Discursul elocvent este cel mai frumos dintre discursuri, deoarece este cel care îndeplinește cel mai bine funcția de comunicare: convingerea interlocutorului de ceea ce rostește cineva. Cu toate acestea, vorbitorul creștin are un obiectiv specific, deoarece convingerea lui trebuie să aibă întotdeauna scopul de a releva adevărul și de a convinge spre bine.

El trebuie să vorbească oamenilor, nu cu ceea ce este trecător, ci cu ceea ce este veșnic: „ad hominum salutem, nec temporariam sed aeternam”⁶. În special, acest scop se realizează prin redarea istoriei mântuirii, a învățăturilor despre adevărurile credinței și exortații la o viață conform preceptelor evanghelice.

² Eloquentia, -ae = ușurință în exprimare, talent la vorbă, elocință, stil; a se vedea Theodor Iordănescu et al, *Dicționar Latin-Român*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 2003, p. 211.

³ Christine Mohrmann, „Saint Augustine and the *Eloquentia*”, translation of the lecture: *Augustinus en de Eloquentia*, in *Études sur le Latine des Chrétiens*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1958, p. 351.

⁴ *Ibidem*, p. 352.

⁵ Constantin Sălăvăștru, *Mic tratat de oratorie*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 16.

⁶ S. Augustini, *De doctrina christiana*, liber quartus, 18, 35, in: *Patrologiae cursus completus. Series latina*, editat de Jacques-Paul Migne, 1865, vol. 34, col. 105.

Dintre toți scriitorii bisericești, Augustin a fost cel dintâi care a identificat nevoia unui stil creștin. În continuare, plecând de la două studii ale eruditei cercetătoare Christine Mohrmann, voi încerca să relievez teoria lui Augustin privind stilul din punctul de vedere al propriei sale abordări, încercând să evidențiez faptul că această practică nu doar că este bazată pe aspectele teoretice, ci că teoria a izvorât tocmai din practica personală a acestuia.

Augustin ne-a lăsat un manual în care, ca urmare a anilor de experiență ca autor creștin și predicator, îndrumă pe cei care trebuie să transmită cuvântul lui Dumnezeu oamenilor în scris sau prin viu grai. El a intitulat această lucrare *De doctrina Christiana*. În a patra și în ultima carte a acestei scrieri, pe care a elaborat-o spre finalul vieții, el dă sfaturi în special creștinului preocupat de stil.

Puține dintre textele sale au fost atât de diferit, și uneori greșit, interpretate. S-a crezut multă vreme că Augustin, în a patra carte a lucrării sale *De doctrina Christiana*, considera percepțiile retoricienilor clasici ca indispensabile pentru oratorul creștin. De asemenea, a mai existat opinia că a recomandat în mod expres studierea oratoriei clasice tinerilor creștini și că, pe scurt, ar fi fost una adevărat „Ciceronianus”. Lui Marrou îi revine marele merit de a fi modificat radical această percepție prin lucrarea sa despre Augustin și finalul perioadei culturii clasice. El a demonstrat că perspectiva lui Augustin este, în mod clar, rezultatul propriei sale vaste experiențe de autor și predicator creștin. Teoria lui Augustin este, în sens larg, pe măsura a însăși aplicării practice de către el. Înțelegând aceasta, cartea a patra a *De doctrina Christiana* devine pentru noi un document extrem de interesant, nu doar pentru a cunoaște teoria oratoriei creștine, ci și ca un mijloc de a înțelege talentele oratorice și literare ale lui Augustin, care sunt diferit evaluate de către cititori, și de a le aprecia la adevărata lor valoare⁷.

Cine dorește să cerceteze toate particularitățile stilului, se impune ca mai întâi să stabilească genurile literare și destinatarii operei, deoarece, în funcție de situație, Augustin își modifică stilul și modul de exprimare. Astfel, dacă citim *Dialogurile* lui, scrise la Cassiciacum, imediat după convertirea sa, putem lesne conchide că el dorea să fie un om de litere precum Cicero și voia să combine literatura cu filosofia. Din acest motiv, se poate observa o limbă foarte pură și ciceroniană, însă când începe să se adreseze poporului prin predici, atunci va începe să folosească alt stil de expunere, pe care toți credincioșii îl pot înțelege; el îl va și justifica cu motive teologice, deoarece, ca și Fiul lui Dumnezeu, Care S-a întrupat și S-a făcut om, și discursul trebuie în așa fel conceput și prezentat pentru a ajunge la toți ascultătorii.

Înainte de răspândirea creștinismului, retorica, așa cum ajunsese să se contureze, departe de adevăr și purtătorul de cuvânt al minciunilor păgâne, nu putea să nu fie respinsă de creștini. Cu toate acestea, după ce au primit în general o educație clasică, Părinții Bisericii nu s-au putut abține să nu scrie folosind un stil rafinat. Prin urmare, Augustin se încadrează într-un context cultural tensionat dialectic, între condamnarea oficială și totală a elaborării retorice și nevoia inevitabilă de a-i utiliza stratagemile în comunicare.

Augustin aplică, de asemenea, o judecată dreaptă asupra retoricii: nu este decât un instrument puternic care poate fi folosit atât pentru bine, cât și pentru rău. Prin urmare, episcopul, explicând modul cum să se predice, elaborează un discurs curat, în același timp, având grijă să nu pună mare accent pe preceptele retorice, ca și când s-ar fi întors la vechea profesie. În schimb, el revine la plasarea elocvenței în slujba înțelepciunii și propune elocvența în apărarea adevărului.

Eloquentia – concept pe care Augustin și-l însușește în sensul său cel mai larg, lucru pe care l-am arătat deja, spune el, nu este nici rea, nici bună în ea însăși. Diferența o face modul în care este utilizată. El spune în mod repetat că bogăția nu este rea în sine, ci că poate deveni un lucru rău prin utilizarea ei greșită. Aici Augustin arată aceeași atitudine pe care o adoptă și cu privire la alte bunuri lumești și care reprezintă un punct de vedere similar cu al multora dintre predecesorii săi, la fel de celebru în ceea ce privește retorica și oratoria creștină. Redăm, în acest sens, un text din opera acestuia din urmă: „Un înțelept spunea: «Bună este bogăția la cel ce nu are păcat» (Înț.

⁷ Christine Mohrmann, *Op. cit.*, p. 358-359.

Sir. 13, 29). Avraam a fost bogat, Iov a fost tot bogat; și nu numai că bogăția nu le-a adus vreo pagubă, ci dimpotrivă, i-a făcut mai străluciți.

– Pentru ce?

– Pentru că n-au folosit bogăția numai pentru folosul și desfătarea lor, ci și pentru ajutorarea celorlalți. Au ușurat sărăcia celor nevoiași, au deschis casa lor oricărui străin. Ascultă ce spune unul din ei: «N-am lăsat pe nimeni să iasă din casa mea cu sânul deșert» (Iov 31, 35); «iar pe cei neputincioși, dacă erau în nevoi, nu i-am dezamăgit» (Iov 31, 16). Și nu i-a ajutat numai cu bani pe cei nevoiași, ci și cu purtarea sa de grijă. «Eram, spune Iov, picior șchiopilor și ochi orbilor» (Iov 29, 15); «dintre dinți am scos prada» (Iov 29, 17). Iată-l pe Iov, că avea grijă și de cei nedreptățiți, dar ținea și betegilor loc mădularelor lor betejite⁸.

Astfel, dacă *eloquentia* nu este nici bună nici rea în sine, atunci ea nu poate fi utilizată decât ca un mijloc și nu ca un scop. Augustin este destul de conștient că se află, în această situație, în opoziție cu spiritul vremurilor sale și cu tradiția străveche. Din această perspectivă, el dezaprobă, în general, literatura care are doar un scop estetic și principiul „artă pentru artă”, așa cum, au subliniat și alți autori creștini înaintea lui: „... să nu creadă nimeni că va auzi din gura mea cine știe ce termeni sau cine știe ce idei șlefuite până la subțirimea (obișnuită retoricii), fiindcă eu sunt pe deplin conștient de faptul că bărbaților ageri la minte nu le place vorbăria deslănată și bună numai să ne gâdile la ureche; pentru că, într-un asemenea caz, vorbitorii se gândesc întotdeauna numai la aplauze și de aceea nu se sinchiesc dacă ce spun ei are sau nu are vreun rost...”⁹. În același gând, este și un autor din secolul al III-lea, Origen: „Vă rugăm, dar, să fiți atenți dacă nu cumva Platon și ceilalți bărbați înțelepți ai păgânilor se aseamănă prin frumoasele lor sentințe cu acei doctori care acordă asistență numai straturilor superioare ale societății, disprețuind în același timp pe omul de rând. Or, proorocii evreilor și ucenicii lui Iisus se feresc de frumoasele și strălucitoarele întorsături de fraze și de afirmații sau, cum se exprimă Scriptura, «de înțelepciunea omenească», sau de «înțelepciunea cea după trup» (I Corinteni 2, 5; 1, 26; II Corinteni 1, 12); acest fel de oameni se silesc să gătească și să caute hrană sănătoasă, potrivită pentru folosul sufletelor unor mulțimi cât mai mari, folosind, în acest sens, un grai mai apropiat înțelegerii lor, care să nu-i distragă prin neclaritatea și întunecimea lor de la respectarea învățăturilor celor folositoare. Eu cred că rostul hranei duhovnicești este: să producă virtuțile răbdării și blândeții în cei care gustă din ea, iar în cazul acesta preferăm mai bucuroși limbajul care prin aceste virtuți trezește progresul cât mai multora, în locul aceluia care face mai răbdători și mai blânzi numai câțiva inși, dacă ar face măcar și atâta!”¹⁰

Pe vremea lui Augustin, deși „își pierduse demult vechea semnificație politică pentru a se restrânge doar la cultivarea literelor, măiestria retorică, apreciată, e drept, doar de un strat subțire din populația urbană, constituia încă un factor de reprezentare în viața statului și în viața publică în general. Cu artificiile ei legate de ritm și de ton, de compoziție, definiții și etimologii, cu virtuozitatea ei dialectică și polemică, retorica ne apare astăzi înghețată, formalistă, obositoare, fără cine știe ce conținut intelectual. Dar Școala dezvoltase și cizelase în așa măsură urechea și simțul limbii totodată, încât unei ființe atât de înzestrate în ce privește expresia literară și talentul artistic, precum e Augustin, ea îi oferea cele mai seducătoare posibilități de a dobândi, rapid, siguranță retorică și de a deveni curând un maestru în domeniu”¹¹. La nouăsprezece ani,

⁸ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia la Facere*, omilia LXVI, IV, traducere, introducere indici și note de Pr. D. Fecioru, în: col. *Părinți și Scriitori bisericești*, vol. 22, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, (IBMBOR), 1994, p. 329-330.

⁹ Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, cartea V, 11.3., traducere și note de Radu Alexandrescu, în col. *Părinți și Scriitori bisericești*, vol. 14, București: Editura IBMBOR, 1991, p. 266.

¹⁰ Origen, *Contra lui Celsus*, cartea a VII-a, cap. XLV, studiu introductiv, traducere și note de Pr. Prof. T. Bodogae, col. *Părinți și Scriitori bisericești*, vol. 9, București: Editura IBMBOR, 1994, p. 482.

¹¹ Hans von Campenhausen, *Părinți latini ai Bisericii*, volumul II, traducere din germană de Maria-Magdalena Angheliescu, București: Editura Humanitas, 2005, p. 83-84.

el a început să predea retorica în orașul său natal, iar un an mai târziu, în capitală, în Cartagina, devenind o celebritate în acest domeniu.

Augustin subliniază energic că este mai bine să fii doar înțelept decât doar elocvent, dar optim este să le poți combina pe cele două. Cei care, pe de altă parte, pot vorbi bine, dar își propun argumente detestabile, trebuie să păstreze tăcerea, pentru binele Bisericii. Pentru cei care nu sunt foarte pricepuți în folosirea cuvântului, dar au și ceva bun de spus, autorul sugerează să folosească pe larg cuvântul lui Dumnezeu, care are în sine o mare putere de convingere. Augustin sugerează recurgerea la retorică în predicare, în ciuda faptului că Dumnezeu are facultatea de a evangheliza prin umili pescari. Acestora, însă, în cazul în care vor să se perfecționeze, le propune imitarea unor precursori celebri¹².

Lucrarea *Confessiones* ne revelă cât de mult a fost fermecat autorul de discursul elegant. De asemenea, ne povestește despre schimbarea sa profundă atunci când, convertindu-se la înțelepciune cu lectura *Hortensius*, al cărui conținut îl admira împreună cu stilul, a condamnat în el însuși și în alții căutarea frumuseților stilistice cu singurul scop de a satisface *vanitas*, deșertăciunea. Dar această condamnare nu a degenerat niciodată în dispreț pentru proprietățile și frumusețile stilului. Într-adevăr, așa cum mai amintim în această lucrare, spre apusul vieții sale, în cartea a IV-a din *De doctrina christiana*, vorbind despre oratoria sacră, el recunoaște utilitatea retoricii atunci când este folosită în apărarea adevărului, arătând faptul că Sfântul Apostol Pavel și profeții au făcut uz de frumusețile stilului, căci ei erau înțelepți și elocvenți și tocmai elocvenți pentru că erau înțelepți.

Rezumând, prin urmare, elocvența este un instrument neutru care poate și trebuie pus în slujba binelui. Dumnezeu le permite câtorva să ajungă la adevăr și apoi îi cheamă să-l releve folosind cele mai oportune mijloace și, printre acestea, Augustin include retorica. Elocvența creștină apare ca abilitatea de a vorbi cu înțelepciune, persuadând prin adevăr, dreptate și idealul binelui, cu scopul de a îndruma și a însuflăi credinciosul către mântuirea eternă¹³.

Trebuie subliniat faptul că Augustin, cel puțin în *De doctrina christiana* (IV, VI 9-10), distinge în mod clar elocvența păgânilor de elocvența textelor sacre, vorbind în mod expres despre superioritatea celor din urmă. În același timp, autorul subliniază și admiră faptul că unele trăsături sunt comune. Printre acestea se numără împărțirea în *Kola* și utilizarea tropilor, adică figuri precum metonimia, metafora, alegoria, antifraza etc.

Recunoscând utilitatea *eloquentia* tradiționale, Augustin nu o mai consideră indispensabilă pentru oratorul sau scriitorul creștin

Augustin nu se oprește la considerații teoretice și respinge, în particular, forma pe care literatura laică o adoptase sub influența celei de a doua sofistici. El s-a ridicat împotriva căutării excesive a formei literare, împotriva abuzului de ornamente de stil, pe care le consideră o futilitate ce ar trebui eliminată din Biserică. Nu era nici pe departe un pericol imaginar, căci în Orient și în Occident, predicarea creștină fusese influențată profund de a Doua Sofistică, cu ale sale cuvinte zornăitoare și cultul formei prea ornate și artificiale. Împotriva acestui argument a cuvântului ca scop în sine, Augustin afirmă că oratorul creștin are un singur scop: acela de a asigura mântuirea sufletelor. În acest scop, elocvența este utilă, dar nu indispensabilă. Predicarea creștină dispune de Scriptura sfântă, care deține propria eficacitate prin ea însăși, o elocvență supranaturală.

Înțelesese, deci, că aici se afla un pericol pentru tânăra literatură creștină și se temea că și oratoria creștină avea să degenereze într-o manifestare superficială a discursului cultic elegant. Într-adevăr, așa cum am arătat, anumiți contemporani sau predecesori ai lui Augustin, atât în

¹² S. Augustini, *De doctrina christiana*, liber quartus, 4, 7, in: *Patrologiae cursus completus. Series latina*, editat de Jacques-Paul Migne, 1865, vol. 34, col. 91; 14, 30, col. 102.

¹³ Mattia Munegato, *Teoria e prassi della predicazione agostiniana: l'esempio del Sermo 313/A*, Tesi di laurea, Università degli Studi di Padova, Dipartimento di Scienze Storiche, Geografiche e dell'Antichità, Corso di Laurea Magistrale in Lettere Classiche e Storia Antica, Padova, 2015-2016, p. 11-13.

Răsărit cât și în Apus, au dovedit că aceste temeri erau întemeiate¹⁴. Astfel, predicatorul creștin poate ignora preceptele retoricii tradiționale, care pot fi utile (într-adevăr), dar care nu se impun. Augustin este de părere – iar acest aspect este cu adevărat revoluționar, după cum bine a observat H.-J. Marrou¹⁵ – că un creștin poate atinge elocvența printr-o cale mai directă și mai specific creștină decât aceea a retoricii. Studiul aprofundat al Scripturii sfinte și al celor mai buni autori creștini este suficient pentru formarea oratorului creștin. Recomandând acest sistem „direct”, Augustin recunoaște frumusețea literară a Sfintei Scripturi (prea mult timp necunoscută de către primii creștini) și existența unei tradiții literare creștine¹⁶. În cadrul acestor observații, înțelegem mai bine modul în care Augustin a creat în mod conștient un stil omiletic care ar trebui să răspundă nevoilor predicării populare.

Așadar, când apare întrebarea despre caracterul indispensabil al *eloquentia* în oratoria creștină, Augustin merge până atât de departe încât afirmă că aceasta este utilă, dar nu este necesară. Și, dacă totuși este utilizată, ea trebuie să servească unui scop duhovnicesc înalt, să trezească râvna ascultătorilor spre cele sfinte, pentru sporul duhovnicesc al acestora, ca ei să urce mai iute spre culmile virtuții și să fie tuturor celor ce se uită la dânsii adevărați învățători sau dascăli ai viețuirii celei după Dumnezeu. Pentru aceste motive, Augustin recomanda mereu utilizarea stilului simplu¹⁷.

O altă problemă este cea a atitudinii creștinilor față de retorica tradițională, respectiv față de întregul sistem, care trebuia învățat cu mari eforturi și studiu intens, care consta în artificii și utilizarea de sensuri implicite ce conduceau la *eloquentia*. Răspunsul lui Augustin este că, din propria sa experiență, utilizarea regulilor retoricii este folositoare. Așadar, ar putea fi de folos pentru un viitor predicator să posede regulile retoricii, dacă le poate achiziționa eficient și cu rapiditate prin studierea lor de la o vârstă timpurie. Dar, și tocmai acesta este aspectul esențial, Augustin afirmă clar că educația teoretică nu este indispensabilă și că nu poate fi impusă sau nu este necesară tuturor intelectualilor creștini. Aceasta ne aduce în atenție exortația oferită de Sfântul Grigorie de Nazianz, la sfârșitul secolului al IV-lea, tânărului Seleukos, să studieze mai întâi științele profane și după aceea Sfânta Scriptură¹⁸. Totuși, acest îndemn al Părintelui capadocian nu s-a generalizat printre autorii patristici. În viziunea lui Augustin, creștinul poate practica *eloquentia* fără retorică. Dacă citește zilnic Scriptura și o studiază atent, simultan cu autorii creștini, dintre care îi menționează în special pe Sfinții Ciprian și Ambrozie, care sunt exemplari și pot deveni ca normă, el va dobândi treptat *eloquentia* creștină. Recunoaște existența unei literaturi creștine care poate servi drept paradigmă. S-a spus că această teorie este nouă, chiar revoluționară, și că nimeni nu ar putea-o nega. Pentru dânsul, utilitatea expresiei literare este bine stabilită (*De doctrina christiana*, 4, 2, 3). Dar, pe de altă parte, pune accentul pe faptul (de asemenea bine stabilit în ochii retorului devenit episcop creștin) că nu ar trebui să cercetăm forma literară ca scop în sine. Trebuie să admitem că, în cadrul evoluției literare creștine, teoria augustiniană este revoluționară. Augustin formulează aici, la apusul vieții sale, ceea ce văzuse foarte clar încă de la convertirea sa: nu se pune problema – pentru retorul devenit creștin – unei activități literare inspirate de principiul artei de dragul acesteia. Dar ceea ce fusese o idee revoluționară pentru Augustin neofitul, nu îi mai era suficient la finalul carierei sale¹⁹.

¹⁴ Christine Mohrmann, *Op. cit.*, p. 359.

¹⁵ Henri Irénée Marrou, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, traducere de Dragan Stoianovici și Lucia Wald, București: Editura Humanitas, 1997.

¹⁶ Christine Mohrmann, *Études sur le Latin des Chrétiens*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1958, p. 395.

¹⁷ S. Augustini, *Op. cit.*, IV, 19, 38, in: col. *Patrologiae cursus completus. Series latina*, editat de Jacques-Paul Migne, 1865, vol. 34, col. 106.

¹⁸ S. Gregorii Theologici, *Poemate quae spectant ad alios*, in: col. *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, editat de Jacques-Paul Migne, 1858, vol. 36, col. 1577.

¹⁹ Christine Mohrmann, *Saint Augustin Écrivain*, in: *Études sur le Latin des Chrétiens*, Tome II, Latin Chrétien et Médiéval, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1961, p. 251.

„Augustin a avut curajul de a separa *eloquentia* de retorică, lucru nemaiauzit în antichitate. El afirmă că este posibil ca cineva să devină un bun orator fără a urma regulile și preceptele retoricienilor și că, uneori, cei care nici nu au auzit vorbindu-se despre retorică sunt mai buni vorbitori decât cei care au fost instruiți în școli. În loc de învățarea și aplicarea unui sistem de reguli ale retoricii, Augustin propune posibilitatea de a dezvolta talentul natural prin urmarea unor modele bune. Însă aceste modele nu mai sunt reprezentate de către autorii clasici, ci de Biblie și de Părintii Bisericii. În lumina acestei teorii, putem înțelege de ce Augustin și-a putut începe cea de-a patra carte cu privire la cunoașterea creștină cu afirmația că nu va scrie o *ars rhetorica*”²⁰.

Oratorul creștin nu servește cuvântul rostit, ci adevărul Sfintei Scripturi

Henri-Irénée Marrou a remarcat cu justețe că, în ceea ce-l privește pe Augustin, singurul împrumut real de la Cicero constă în considerațiile teoretice asupra celor trei registre de stil, simplu, mediu și măreț (genus submissum, temperatum, grande), pe care le folosește pentru a învăța, pentru a încânta auditoriul și pentru a persuadea. Din această perspectivă a influenței lui Cicero, Augustin formulează câteva indicații practice. El avertizează cu privire la excesul de retorică și artificialitate și citează (*De doctrina christiana*, 4, 14, 31) un exemplu „descurajant” din Sfântul Ciprian, *Epistola 1 ad Donatus*, 1. Alegerea acestui citat este interesantă, deoarece vedem cum Augustin se îndreaptă împotriva prozei retorice a predecesorului său creștin, episcop al cetății africane Cartagina, din nordul Africii. Totuși, el adaugă acestei observații că această retorică „nesănătoasă” este o excepție în lucrările Sfântului Ciprian și el totuși reușește să îl salveze pe episcopul Cartaginei și martirul creștin, atât de respectat în țara lui, de oprobiul literar²¹.

Oratoria creștină, continuă Augustin, trebuie să fie, în mod obligatoriu, simplă, sobră și respectabilă, dar, mai ales, clară și ușor de înțeles. Regăsim necesitatea clarității și accesibilității deja stabilită în *Retorica* lui Aristotel: „Principiul stilului este faptul de a vorbi corect grecește. Acest fapt constă în cinci lucruri. În primul rând, în conjuncții, dacă explică cineva că sunt în mod natural primele sau următoarele față de altele, precum o cer unele ... Trebuie să corespundă unele cu altele atât cât își amintește auditoriul, și nu trebuie nici separate printr-un lung interval, nici plasată o particulă înaintea alteia, anume a celei necesare, căci rareori se potrivește. «Dar eu, după ce mi-a vorbit (căci a venit Cleon rugând și cerând), m-am dus, după ce i-am luat cu mine pe aceștia». Într-adevăr, printre acestea, multe propoziții conjuncte nu au fost introduse înaintea propoziției conjuncte care urma să fie oferită; iar dacă este un interval mare față de propoziția «m-am dus», fraza este neclară. Deci, o primă regulă constă în conjuncții. O a doua, în faptul de a vorbi în termeni proprii, nu prin cei generali. O a treia – în faptul de a nu uza de cuvinte ambigue ... O a patra, precum Protagoras determina genurile numelor, și anume masculine, feminine și neutre; căci trebuie redată corect și acestea: «ca, după ce a venit și a conversat, a plecat». O a cincea constă în faptul de a denumi corect lucruri multe, puține, și unul singur: «ei, după ce au sosit, mă loveau».

În general, ceea ce este scris trebuie să fie ușor de citit și ușor de rostit”²².

Cei care sunt familiarizați cu stilul predicilor lui Augustin, știu că această exortare se găsește în mod direct în propria sa practică. El revine în mod repetat asupra acestui aspect. Nu este permis a se sacrifica claritatea pentru a obține armonia. Claritatea este mai importantă decât puritatea discursului deoarece aceasta este, înainte de toate, comunicare.

Această abordare a lui Augustin este revoluționară din multe puncte de vedere, fără a ține seama de dependența lui de Cicero din punctul de vedere al anumitor chestiuni tehnice. Acesta pune alături de vechea retorică, ce este considerată utilă dar nenesară, studiul Sfintei Scripturi și al autorilor creștini, care ar trebui să dezvolte o oratorie firească, naturală. Cultivarea discurs-

²⁰ Christine Mohrmann, „Saint Augustine and the *Eloquentia* ...”, p. 360.

²¹ Idem, „Saint Augustine and the *Eloquentia*”, translation of the lecture: *Augustinus en de Eloquentia*, in: *Études sur le Latine des Chrétiens*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1958, p. 361.

²² Aristotel, *Retorica*, 3, 5, 1407b, traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, București: Editura Iri, 2004, p. 315.

sului elegant este respinsă. Din punctul de vedere al lui Augustin, oratorul creștin nu servește cuvântul rostit, ci adevărul care, în primul rând, trebuie extras din Scriptură care trebuie citită în permanență și care trebuie să constituie modelul și sursa oratoriei²³.

În calitate de orator, Augustin a știut să țeară împreună precizia dogmatică și profundă a profesorului, exuberanța lirică a poetului, emoția vibrantă a misticului și simplitatea evanghelică a păstorului de suflete care dorea «să se facă tuturor toate» (I Corinteni 9, 22). El a cunoscut diferitele stiluri oratorice, pe care le-a descris spre sfârșitul vieții sale în *De Doctrina Christiana*. A folosit el însuși aceste stiluri, trecând cu ușurință de la simplu la complex și, adesea la sublim²⁴.

Concluzii

Stilul său este ca și gândirea, „nobil, înalt, plin de originalitate, de varietate, de mișcare și de viață”²⁵; este foarte variat, „când patetic, când echilibrat, când calm, simplu și minuțios, când violent și tumultuos”²⁶.

Proza artei sale oratorice nu mai corespunde întotdeauna teoriei lui asupra celor trei stiluri: simplu, mijlociu și sublim, tradiția creștină exercită o puternică influență. Predicile sale își păstrează până astăzi atât folosul lor doctrinar și moral cât și farmecul lor formal, datorită „formei alese în care sunt expuse, stilului clar și simplu. Modul clar de exprimare întărește adevărul expus. Elocvența augustiniană stă alături de aceea a marilor oratori creștini din epoca de aur a creștinismului. Forma de predică – omilia exegetică – s-a impus ca o formă autentic creștină și scoate în relief marea personalitate a părintelui african, mare maestru al cuvântului”²⁷.

Așa cum a subliniat și Christine Mohrmann într-un articol²⁸, avem impresia că Augustin nu a reușit să reziste tentației de a se arăta „om de lume” și „intelectual” în fața reprezentanților culturii antice. Diversitatea stilului corespondenței sale ne arată că Augustin a rămas până la sfârșitul vieții sale un mare virtuoz al limbii și stilului. A utilizat, în mod conștient, un stil dificil și greoi în *De civitate Dei*; a utilizat în mod conștient în *Confessiones* un stil elevat, de un elan mistic suprasaturat de elemente biblice, cu precădere din psalmi. Tot în mod conștient, vorbește poporului, cu însuflețire, într-o limbă populară îmbogățită, înnobilită și poetizată, dar comprehensibilă chiar și pentru oamenii mai simpli. Iar în corespondența sa, dă dovadă de virtuozitate, adaptându-se la stilul corespondenților săi, uneori criticându-i chiar pe un ton satiric. Pentru predicatorul Augustin, limba și stilul rămân valori care contează. Fostul orator devenit episcop a înțeles valoarea cuvântului: limba își joacă rolul caracteristic în predică, în exegeză, în scrisori, în sfaturile particulare, în rugăciune, în formularea doctrinei creștine. De aceea, el și-a particularizat și cizelat stilul, l-a adaptat la diversele sarcini de îndeplinit. Astfel, de-a lungul întregii sale vieți, a acordat o mare atenție cuvântului ca interpret al gândirii.

²³ Christine Mohrmann, „Saint Augustine and the *Eloquentia* ...”, p. 361-362.

²⁴ Johannes Quasten, *Patrology*, vol. IV: The Golden Age of Latin Patristic Literature, Christian Classics Publisher, Texas, 1986, p. 351.

²⁵ J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, ed. 8, Paris, 1927, p. 345.

²⁶ G. Papini, *Saint Augustin*, traducere din limba italiană de Paul-Henri Michel, Paris, 1930, p. 254.

²⁷ Ioan Floca, „Predica Fericitului Augustin”, in: *Mitropolia Ardealului*, Anul VIII (1963), Nr. 7-8, p. 584.

²⁸ Christine Mohrmann, *Saint Augustin Écrivain* ..., Tome II, p. 275 et passim.